

Anksioznost, emocionalne poteze osebnosti in soočanje s stresom

KATARINA KOMPAN, KATJA BILBAN, JANEK MUSEK

POVZETEK

Obrambno delovanje in obvladovanje stresa se pogosto povezuje z emocionalnim delovanjem in osebnostno strukturo posameznika. Namen prezentirane raziskave je proučiti odnose med naslednjimi skupinami spremenljivk: emocionalno utemeljenimi osebnostnimi potezami (merili smo jih s testom Profil indeks emocij, Plutchik & Kellerman, 1974), stanjsko in potezno anksioznostjo (STAI X1 in STAI X2; Spielberger, Gorsuch, & Lushene, 1970), izpolnjenostjo življenjskih ciljev (Test življenjskih ciljev, Crumbaugh & Maholick, 1969) in načini premagovanja (obvladovanja) stresa (Načini obvladovanja stresa, Folkman & Lazarus, 1988). Prav tako smo želeli tudi ugotoviti, koliko se te spremenljivke povezujejo s stopnjo in smerjo šolanja. Vse spremenljivke so bile izmerjene z ustreznimi psihološkimi preskusi pri 100 moških osebah (srednješolcih in študentih). S pomočjo multivariantnih analiz smo ugotovili strukturo posameznih skupin spremenljivk in odvisnost merjenih spremenljivk od stopnje in vrste šolanja.

ABSTRACT

ANXIETY, EMOTIONAL TRAITS AND WAYS OF COPING

Psychological mechanisms of defense and coping processes are very often brought into relationship with emotional functioning and personality structure of the individual. The aim of the study reported in the present paper was the analysis of the connections between the following groups of variables: emotionally based personality traits (measured by Emotion Profile Index, Plutchik & Kellerman 1974), state- and trait- anxiety (STAI-X1 and STAI-X2; Spielberger, Gorsuch, & Lushene, 1970), the fulfilment of life goals (Purpose in Life Test, Crumbaugh & Maholick, 1969), and coping strategies (Ways of coping Questionnaire, Folkman & Lazarus, 1988). The examination of the relationship between these variables and the different levels and directions of education was also performed. All variables entered into study were applied to the sample of 100 male subjects. The structure of the interrelationships between variables was established by means of different multivariate methods and the influence of the level and degree of education on all variables was examined.

UVOD

V zadnjih desetletjih stalno narašča število psiholoških raziskav, ki obravnavajo psihični stres in dejavnike, ki so v zvezi z njim. Pojavilo se je več teoretskih modelov in koncepcij, ki razlagajo obnašanje človeka v stresni situaciji. Med najbolj znanimi in izdelanimi razlagami je model Folkmanove in Lazarusa (Folkman, 1984; Folkman & Lazarus, 1985, 1986; Folkman, Lazarus, Dunkel-Schetter, DeLongis & Gruen, 1986; Lazarus & Folkman, 1984), ki v bistvu pomeni nadaljevanje zdaj že skoraj klasičnega Lazarusovega modela soočanja s stresom (Lazarus, 1966, 1968, 1981). Med glavnimi problemi, ki jih ta model poraja, so vprašanja, ki zadevajo razlike v načinih soočanja s stresom. Že Freud je opozarjal, da se pri odzivanju na frustracije, konflikte in stresne situacije pojavljajo različni obrambni mehanizmi. Ti mehanizmi se pogosto kažejo kot relativno trajni in značilni tako za specifične situacije, kot tudi za posameznike. Pojem načina soočanja s stresom zajema sicer širše vidike dejavnosti, kot so obrambni mehanizmi, vendar se nedvomno povezuje tudi z njimi. Folkmanova in Lazarus sta po daljših analizah ugotovila več pomembnih in med seboj relativno neodvisnih načinov soočanja, ki so značilni za spoprijemanje z glavnimi stresorji, s katerimi se ljudje srečujejo v svojem življenju. Te načine lahko razvrstimo glede na to, ali so pretežno usmerjeni k problemu, ali pa k emocionalni razbremenitvi. Izdelala sta tudi ustrezni merski instrument za določanje načinov soočanja s stresom (Folkman & Lazarus, 1988), ki zajema osem lestvic.

Sorazmerno malo pa so raziskani odnosi načinov soočanja z drugimi vidiki osebnostnega delovanja. To velja tudi za tiste osebnostne procese in značilnosti, ki jih že tradicionalno najbolj povezujemo z odzivanjem na strese in konflikte. To so zlasti emocionalne značilnosti. V odnosu do načinov soočanja se zdi posebno relevanten Plutchikov model osebnostne strukture, ki temelji na znani avtorjevi teoriji emocij (Plutchik, 1958, 1962), poleg tega pa se teoretsko navezuje na posameznikovo obrambno delovanje. Model obsega osem osebnostnih dimenzij, ki jih meri znani preskus Profil indeks emocij (PIE; Plutchik & Kellerman, 1974). Drugo pomembno osebnostno področje, ki je povezano z emocijami, je področje anksioznosti, bodisi da gre za potezno bodisi za stanjsko anksioznost (Spielberger, Gorsuch, & Lushene, 1970).

S to raziskavo smo želeli natančneje osvetliti prav širše osebnostno in emocionalno ozadje načinov soočanja s stresom. Zasnovali smo jo kot multivariantno raziskavo, ki naj bi pokazala povezave načinov soočanja z osebnostnimi potezami, anksioznostjo in življenjsko usmerjenostjo (življenjskimi cilji). Obenem smo želeli natančneje raziskati tudi samo strukturo odnosov med spremenljivkami posameznih področij (načinov soočanja in osebnostnih potez).

METODA

V raziskavi je sodelovalo 100 preizkušancev moškega spola (50 študentov različnih smeri študija in 50 srednješolcev).

Uporabljeni so bili različni preizkusi (vprašalniki in lestvice), ki merijo (1) stanjsko anksioznost in (2) potezno anksioznost (STAI X-1 in STAI X-2, Spielberger, Gorsuch, & Lushene, 1970), (3) eksistenčno praznino (Lestvica življenjskih ciljev, Crumbaugh & Maholick, 1969), (4) osebnostne poteze (Plutchikov Profil Indeks Emocij - PIE, Plutchik & Kellerman, 1974) ter (5) načine soočanja s stresom (Ways of Coping, Folkman & Lazarus, 1988).

Med uporabljenimi preskusi sta dva, ki merita več posameznih značilnosti. Plutchikov Profil Indeks Emocij zajema osem osebnostnih lastnosti, ki temeljijo na emocionalnem doživljanju in vedenju: **reprodukcijo** (družabnost, veselje, vedrina, pristrčnost, prijateljstvo, pomanjkanje vztrajnosti), **inkorporacijo** (sprejemanje, zaupljivost, odvisnost, tudi lahkovernost in poslušnost), **nekontroliranost** (impulzivnost, eksperimentiranje, uživanje v novih izkušnjah, avanturizem, želja po aktivnosti in spremembah, podajanje v negotovost), **samozaščito** (opreznost, previdnost, pazljivost, nagibanje k tesnobi, zaskrbljenost; občutljivost na mnenje drugih), **deprivacijo** (depresivnost, nezadovoljstvo, občutja prikrajšanosti, odrinjenosti; pesimizem, bojazen pred izgubo; obupanost, občutja krivde, v skrajnem primeru popolna apatija ali suicidalnost), **opozicionalnost** (negativizem, trma, zlovoljnost, hiperkritičnost, sarkazem; kritiziranje in zavračanje drugih; odločno, a "neprijetno" vedenje), **eksploracijo** (radovednost, organiziranost, samodisciplina, načrtnost, natančnost, vestnost, ambicioznost, delavnost) in **agresivnost** (prepirljivost, napadalnost, uporništvo; brez "dlake na jeziku", včasih destruktivnost; jezno in ogorčeno nastopanje). Poleg tega vsebuje PIE tudi posebno kontrolno lestvico "pristranosti" (Bias - lestvico), ki daje informacije o prisotnosti težnje po odobravanju in s tem posredno meri iskrenost odgovorov (dajanje socialno zaželenih odgovorov).

Preskus načinov soočanja s stresom Folkmanove in Lazarusa pa vključuje osem lestvic, ki merijo posamezne temeljne načine obvladavanja stresne situacije: **obvladanje s konfrontiranjem** (agresivno prizadevanje, da bi spremenili situacijo; deloma kaže tudi na sovražnost in tveganje), **distanciranje** (poskusi kognitivnega odmikavanja od situacije ter minimiziranje pomena situacije), **samokontrola** (prizadevanja po regulaciji in nadziranju čustev, občutij in obnašanja), **iskanje socialne opore** (prizadevanje, da se pridobi čimveč informacijske, osebne in čustvene podpore), **sprejemanje odgovornosti** (priznavanje lastne vpletenosti in lastne vloge pri problemu ter hkratno poskušanje, da se stvari uredijo), **beg in izogibanje** (prisotnost prizadevanja, da se umakne iz problemske situacije ali zbeži, in to bodisi na domišljjskem bodisi na stvarno vedenjskem nivoju), **načrtno reševanje problema** (zavestni napor, da se reši problem in spremeni situacija, povezani z analitičnim pristopom in razmišljanjem) in **pozitivna ponovna ocena** (prizadevanje, da bi v problemu našli pozitivni smisel, povezan z osebnostno rastjo; lahko je vključena tudi religiozna razsežnost).

Raziskava je bila načrtovana kot multivariantni eksperiment. Preizkušanci so skupinsko izpolnili vprašalnike in lestvice (po zgoraj navedenem vrstnem redu). Podatki za posamezne spremenljivke so bili nato korelirani, na osnovi dobljenih korelacij pa so bile izvršene multivariantne analize.

REZULTATI IN DISKUSIJA

Soodvisnost med spremenljivkami

Pregled korelacij med merjenimi spremenljivkami kaže nekaj zanimivosti (tabela 1). Med posameznimi osebnostnimi potezami na PIE najdemo nekaj razmeroma visokih povezav in videti je, da so nekatere izmed teh potez - vsaj kar zadeva naš vzorec - dokaj sorodne. Korelacija med reprodukcijo in inkorporacijo sicer ni presenetljiva in nepričakovana, vendar je presenetljivo visoka: 0.85! To z drugimi besedami pomeni, da merita obe lestvici - vsaj kar zadeva pričujoči vzorec oseb - praktično enako lastnost. Manj presenečata visoki korelaciji kontrolne lestvice z agresivnostjo (-0.83) in inkor-

poracijo (0.71). Pomembnih korelacij s kontrolno lestvico nimata samo lestvici opozicionalnosti in eksploracije; odgovori na Plutchikovem testu so torej precej občutljivi glede na socialno zaželenost. Tudi drugi podatki kažejo na povezave med posameznimi osebnostnimi lestvicami, kar daje slutiti dokaj jasno in polarizirano notranjo strukturo Plutchikovega "osebnostnega prostora". Ta struktura nam bo postala bolj jasna v luči multivariatnih analiz. Že na pogled pa vidimo, da na eni strani izstopata kot nekakšna gruča potezi reprodukcije in inkorporacije (pridružuje se jima tudi težnja po odobravanju); ta gruča pa je v negativni korelaciji s samozaščito, deprivacijo, eksploracijo in agresivnostjo.

Po drugi strani najdemo znotraj načinov obvladanja stresa le zmerne korelacije. To bi morali tudi pričakovati, saj so posamezne lestvice preskusa Folkmanove in Lazarusa faktorsko validirane in relativno neodvisne med seboj. Kljub temu je tudi med njimi nekaj pomembnih povezav (tudi takšne, ki presegajo vrednosti 0.30), tako da je dovolj razloga za podrobnejšo strukturno analizo.

Pač pa so v glavnem nepomembne in kvečjemu zmerno pomembne korelacije med osebnostnimi potezami in načini obvladanja. Zato so tiste, ki se vendarle pojavljajo, zdijo toliko bolj zanimive. Reprodukcijska rahlo korelira z obvladanjem s konfrontacijo (0.20), kar se do neke mere ujema z aktivnostjo in sploh z ekstravertnim slogom oseb, ki imajo visoke vrednosti reprodukcije. Korelacija pa ni visoka; verjetno zato, ker je prijaznim in sociabilnim reproduktivnim osebam pogodu le tisti vidik konfrontiranja, ki ne vodi v agresivnost ali celo sovražnost. Morda pa je tudi res, da lahko v stresni situaciji postanejo sicer prijazne reproduktivne osebe agresivne in celo sovražne.

Tabela 1.

Korelacije med spremenljivkami, uporabljenimi v raziskavi.*

spremen-	p	p	p	p	p	p	p	p	p	p	st	st
ljivke	sola	lrep	link	lnck	lsam	lde	lop	leks	lagr	lbia	aix1	aix2
sola	1.00	.09	.11	-.10	-.36	.05	.42	-.02	-.13	.07	.18	.14
plrep	.09	1.00	.85	.28	-.49	-.54	-.11	-.49	-.50	.59	.15	.02
plink	.11	.85	1.00	.18	-.36	-.54	-.08	-.44	-.62	.71	.20	.05
plnck	-.10	.28	.18	1.00	-.23	-.59	-.27	-.15	-.07	.27	.05	-.17
plsam	-.36	-.49	-.36	-.23	1.00	.04	-.49	.18	.33	-.31	-.13	-.04
pldep	.05	-.54	-.54	-.59	.04	1.00	.00	.23	.36	-.52	-.04	-.00
plopo	.42	-.11	-.08	-.27	-.49	.00	1.00	.24	-.15	.00	-.02	.21
pleks	-.02	-.49	-.44	-.15	.18	.23	.24	1.00	-.33	.01	-.07	.07
plagr	-.13	-.50	-.62	-.07	.33	.36	-.15	-.33	1.00	-.83	-.14	-.08
plbia	.07	.59	.71	.27	-.31	-.52	.00	.01	-.83	1.00	.12	.05
staix1	.18	.15	.20	.05	-.13	-.04	-.02	-.07	-.14	.12	1.00	.05
staix2	.14	.02	.05	-.17	-.04	-.00	.21	.07	-.08	.05	.05	1.00
tzc	.04	.08	-.01	-.07	.02	-.09	.10	.00	.08	-.16	-.01	.12
copkon	.06	.20	.13	.15	-.22	-.07	.01	-.19	-.02	.10	.03	.05
copdis	.08	.03	.02	.09	-.13	-.04	.05	.06	-.09	.05	.04	-.00
copsam	.20	.16	.10	-.10	-.09	-.07	.15	-.07	-.07	.10	.19	.13
copisk	.13	.10	.10	-.15	-.26	.18	.20	.09	-.20	.12	-.07	.02
copspr	.20	.14	.11	.03	.08	-.16	-.07	-.02	-.14	.19	.01	.07
copbeg	.17	-.04	-.03	-.12	-.12	.19	.21	.11	-.07	.00	.04	.08
copro	.06	.08	-.01	.21	-.15	-.21	.14	.12	-.11	.10	.29	.04
coppno	.16	.16	.21	-.06	-.24	-.04	.21	.01	-.19	.13	.09	.07

spremen-	co	co	co	co	co	co	co	co	co
ljivke	tzc	pkon	pdis	psam	pisk	pspr	pbeg	ppro	ppno
sola	.04	.06	.08	.20	.13	.20	.17	.06	.16
plrep	.08	.20	.03	.16	.10	.14	-.04	.08	.16
plink	-.01	.13	.02	.10	.10	.11	-.03	-.01	.21
plnek	-.07	.15	.09	-.10	-.15	.03	-.12	.21	-.06
plsam	.02	-.22	-.13	-.09	-.26	.08	-.12	-.15	-.24
pldep	-.09	-.07	-.04	-.07	.18	-.16	.19	-.21	-.04
plopo	.10	.01	.05	.15	.20	-.07	.21	.14	.21
pleks	.00	-.19	.06	-.07	.09	-.02	.11	.12	.01
plagr	.08	-.02	-.09	-.07	-.20	-.14	-.07	-.11	-.19
plbia	-.16	.10	.05	.10	.12	.19	.00	.10	.13
staix1	-.01	.03	.04	.19	-.07	.01	.04	.29	.09
staix2	.12	.05	-.00	.13	.02	.07	.08	.04	.07
tzc	1.00	.11	-.05	-.01	.16	-.04	.03	.01	.00
copkon	.11	1.00	.12	.15	.39	.04	.31	.19	.27
copdis	-.05	.12	1.00	.34	.28	.07	.14	.16	.33
copsam	-.01	.15	.34	1.00	.12	.12	.28	.30	.30
copisk	.16	.39	.28	.12	1.00	-.01	.39	-.11	.42
copspr	-.04	.04	.07	.12	-.01	1.00	-.16	.21	-.05
copbeg	.03	.31	.14	.28	.39	-.16	1.00	.14	.33
coppo	.01	.19	.16	.30	-.11	.21	.14	1.00	.03
coppno	.00	.27	.33	.30	.42	-.05	.33	.03	1.00

* Posamezne spremenljivke so označene s kraticami. Osebnostne poteze po Plutchiku so označene z začetnima črkama pl (plrep - reprodukcija, plink - inkorporacija, plnek - nekontroliranost, plsam - samozaščita, pldep - deprivacija, plopo - opozicionalnost, pleks - eksploracija, plagr - agresivnost, plbia - bias lestvica), načini soočanja pa z začetnimi črkami cop (copkon - konfrontacija, copdis - distanciranje, copsam - samokontrola, copisk - iskanje socialne opore, copspr - sprejemanje odgovornosti, copbeg - beg/izogibanje, coppo - načrtno reševanje problema, coppno - pozitivna ponovna ocena). Druge oznake pomenijo: sola - srednja šola oziroma fakulteta, staix1 - stanjska anksioznost, staix2 - potezna anksioznost, tzc - rezultat na Testu življenjskih ciljev.

Inkorporacija korelira s pozitivno ponovno oceno (0.21), kar bi se ujemalo z zaupljivostjo in sprejemanjem, temeljno držo inkorporativnih oseb v smislu "vse, kar me doleti, mora imeti nekaj dobrega v sebi". Nekontroliranost korelira z načrtnim reševanjem problemov (0.21). Ta podatek je malce zagoneten. Nekontroliranost je namreč visoka pri osebah, ki delujejo kompulzivno in avanturistično, ki silijo v dogodivščine, spremembe in nove izkušnje. Sklepali bi vsekakor, da jim običajno ni veliko do planiranja in smotrnega delovanja. Vendar je povsem možno, da za ravnanje v stresni situaciji obveljajo druge zakonitosti¹, kar so raziskovalci že ugotavljali. Rešitev naše uganke se morda skriva v dejstvu, da impulzivne osebe ne vzdržijo dolgo v neki situaciji, če pa gre za stresno in neprijetno, tedaj še toliko manj. V stresni situaciji se bodo zato hočeš nočeš lotile naporov, da bi situacijo spremenile - tudi z zavestnim načrtovanjem. Iz korelacij

1 V nekaterih primerih so že opažali "paradoksalnost" obnašanja v stresnih pogojih. Tedaj se npr. začno ekstravertne osebe obnašati bolj togo, introvertne pa bolj aktivno.

načinov obvladanja s potezo nekontroliranosti vidimo, še nesignifikantno tendenco (0.15) k reagiranju s konfrontiranjem in tveganjem (kar se dobro "prilega" impulzivnosti), medtem ko iskanje socialne opore in s tem večanje občutka "zadolženosti" in odvisnosti impulzivnim osebam z visoko nekontroliranostjo ne ugaja (-0.15).

Razumljive se zdijo negativne korelacije samozaščite s konfrontiranjem (-0.22), iskanjem podpore (-0.26) in ponovnim pozitivnim ocenjevanjem (-0.24). Nasploh pri osebah z visoko samozaščito zbedejo negativne korelacije z načini obvladanja stresa. Morda gre pri tej zadevi preprosto zato, da se samozaščitene osebe zaradi svoje opreznosti in skrbi za varnost že vnaprej ogibajo stresnih situacij in se nekako ne morejo dobro živeti v nobenega od navedenih načinov soočanja s stresom (razen morda za prevzemanje lastne odgovornosti). Še zlasti pa jim je odveč konfrontiranje (aktivnost in eventualna agresivnost je tuja njihovem osebnemu slogu), iskanje pomoči (pri tem jih odvrta skrbi, kaj bodo drugi mislili o njihovih težavah in nesposobnosti) in iskanje pozitivnega smisla stresne situacije (razumljivo, saj jo jemljejo kot nekaj, kar jih predvsem ogroža). Neustrašni posamezniki z nizko stopnjo bojazni in samozaščite pa bodo zato nasprotno aktivni v iskanju podpore, v konfrontiranju in tudi v iskanju pozitivnega smisla pri stresnem dogajanju.

Deprivacija (depresivnost) negativno korelira z načrtnim reševanjem (-0.21); deprivirane (depresivne) osebe pač ne vidijo dovolj možnosti, da bi z lastnim načrtovanjem reševale svoj položaj: raje se vdajajo tolažbi z begom v domišljijo (0.19) ter iščejo sočutja in pomoči (0.18). Opozicionalnost korelira z iskanjem opore (0.20), begom in izogibanjem (0.21) ter ponovno pozitivno oceno (0.21). To je prav zanimivo, kajti osebe z visoko stopnjo opozicionalnosti so kritične in celo negativistične v odnosu do drugih. No, v stresni situaciji se njihova pasivno agresivna drža izteka v beg, iskanje podpore in prizadevanje, da bi videli neprijetni položaj v pozitivni luči. Težnja po izogibanju in iskanje pozitivnega postaneta morda še bolj razumljivi reakciji, če upoštevamo, da so opozicionalne osebe med vsemi najbolj anksiozne (korelacija s potezno anksioznostjo je pomembna in znaša 0.21); to povečuje njihovo napetost v stresni situaciji in jih sili v bolj urgentne in emotivne, a zato dolgoročno verjetno manj uspešne odzive. Agresivnost je v negativnem odnosu do iskanja opore (-0.20); vprašamo se lahko, ali zato, ker je agresivne osebe ne iščejo, ali zato, ker jo take osebe teže dobijo. Nasploh je prav pri potezi agresivnosti največ negativnih korelacij glede na načine obvladanja stresa. Zanimivo je tudi, da ni najti signifikantnih zvez med težjo po odobravanju in načini obvladanja problemov (izjema je morda rahlo pozitivna korelacija kontrolne lestvice PIE s sprejemanjem odgovornosti, kar ne preseneča) - vendar pa je splošna tendenca teh korelacij pozitivna. Agresivnost torej korelira z načini obvladovanja v drugi smeri kot težnja po odobravanju; to je razumljivo, ker sta obe potezi močno negativno korelirani, je pa zanimivo, ker lahko zato sklepamo, da med načini obvladovanja, ki jih zajema lestvica Folkmanove in Lazarusa, ni izrazito nekonstruktivnih in agresivnih. Če ne bi bilo tako, bi morale biti določene korelacije z agresivnostjo pozitivne in s težnjo po odobravanju negativne. Videti je, da so zajeti načini obvladanja stresa vrednostno dokaj "nevtralni".

Morda je bolj presenetljivo, da je tako malo bistvenih povezav med anksioznostjo ter drugimi spremenljivkami. Največje presenečenje je odsotnost pozitivne korelacije med obema komponentama anksioznosti, med stanjsko (STAI-X1) in potezno anksioznostjo (STAI-X2). Čeprav seveda ne gre zamenjevati anksioznega stanja s potezo anksioznosti, bi le pričakovali substancialno korelacijo nekje v rangu okrog 0.50, kot so tudi običajno ugotavljali v drugih raziskavah (Spielberger, ***). Razlog za to je morda v dejstvu, da je vzorec preizkušancev v raziskavi dokaj homogen, kar po vsej verjetnosti znižuje dobljene korelacije. Iz istega razloga so lahko tudi druge korelacije nižje, kot bi bile, če bi imeli opraviti z vzorcem, ki bi bil reprezentativen za splošno populacijo. Sicer

pa stanjska anksioznost nekoliko korelira z inkorporacijo (0.20), ter samokontrolo (0.19) in nekaj bolj z načrtnim reševanjem (0.29) pri načinih obvladanja. Verjetno je tako, da osebe, ki nagibajo k sprejemanju, zaupanju in odvisnosti (inkorporacija) na aktualne pritiske v nekoliko večji meri reagirajo z anksioznim stanjem; na drugi strani je tudi verjetno, da določena mera situacijske napetosti (ne prevelika) posameznika bolj mobilizira k samoobvladovanju (samokontrola) in k načrtnemu spoprijemanju s problemi (načrtno reševanje). Potezna anksioznost pa korelira z opozicionalnostjo (0.21), kar pravzaprav samo po sebi ni presenetljivo, saj bi pričakovali, da objekti, ki vzbujajo odpor in zavračanje (to je emocionalna osnova opozicionalnosti), delno povzročajo tudi bojazen. Morda je bolj presenetljivo dejstvo, da povezav z anksioznostjo nismo zasledili v nobenem drugem primeru. Tudi lestvica življenjskih ciljev ne korelira z nobeno od drugih spremenljivk.

Strukturne analize (faktorske in klasterske analize, MDS)

Vpogled v strukturo povezav med spremenljivkami posameznih področij (emocionalne poteze, načini soočanja) smo skušali dobiti s pomočjo multivariantnih analiz. Uporabljene so bile ustrezne faktorske analize, klasterske analize in metode multidimenzionalnega skaliranja.

Emocionalne poteze. Faktorska analiza Plutchikovih dimenzij je izločila štiri faktorske dimenzije, ki skupaj pojasnjujejo kar okrog 90 odstotkov celotne variance osmih lestvic PIE. To pomeni, da štiri izločene faktorske dimenzije praktično v celoti nadomestijo informacije, ki jih daje originalni merski instrument.

Tabela 2.

Faktorska struktura osebnostnih potez po Plutchiku.

spremenljivka	faktor1	faktor2	faktor3	faktor4
plrep	.832865	-.135012	.389544	.220305
plink	.921435	-.044944	.276314	.110956
plnek	.040264	-.001549	.094507	.959090
plsam	-.296322	.855717	-.196170	-.124165
pldep	-.491816	-.053208	-.008936	-.720029
plopo	-.060624	-.851476	-.264813	-.157033
pleks	-.174095	-.024200	-.955717	-.089637
plagr	-.820819	.154507	.506119	-.049810

Prvi faktor visoko nasiča lestvici inkorporacije in reprodukcije v pozitivni smeri in lestvico agresivnosti v negativni (glej tabelo 2). Pomembno negativno nasičenje je tudi pri lestvici deprivacije. Videti je, da ta faktorska dimenzija ločuje poteze, povezane s pozitivnimi emocijami (veselje, sprejemanje) od tistih, ki so povezane z negativnimi emocijami (jeza, žalost). Ta podatek se ujema z rezultati številnih analiz emocij in emocionalnega vedenja (doživljanja), ki kažejo na obstoj zelo splošne bipolarne dimenzije čustev; najpogosteje jo označujejo kot dimenzijo pozitivnega nasproti negativnemu afektu. Ta dimenzija seveda tudi spominja na klasično delitev emocij glede na njihov hedonski ton.

Druga factorska dimenzija ločuje lestvico opozicionalnosti od lestvice samozaščite. Tudi v tem primeru gre za bipolarno dimenzijo. Oba pola te dimenzije se povezujeata z negativnimi emocijami: prvi z gnusom, drugi s strahom. Prvi vodi k v bistvu agresivnemu (čeprav ne nujno neposredno in aktivno agresivnemu) in negativističnemu obnašanju, hiperkritičnosti, sarkazmu in trmoglavosti, drugi pa k bojazljivemu, previdnemu obnašanju, pogosto povezanemu z umikanjem in poslušnostjo. Dimenzijo torej označuje na eni strani težnja k nasprotovanju in odbijanju, na drugi strani pa sprejemanje stvarnosti v strahu pred ogrožanjem (nasprotovanje - anksiozno sprejemanje).

Tretji faktor visoko negativno korelira z lestvico eksploracije, pomembna pozitivna korelacija pa je z lestvico agresivnosti in v manjši meri tudi z lestvico reprodukcije. Zdi se, da ta factorska dimenzija kaže na aktiven, ekspanziven odnos do stvarnosti, ki pa se v enem primeru kanalizira s samokontroliranim, dobro organiziranim ravnanjem, v drugem primeru pa z destruktivnim in napadalnim obnašanjem.

Četrty faktor visoko pozitivno nasiča lestvico nekontroliranosti, negativno pa korelira z lestvico deprivacije. Ta factorska dimenzija se torej na eni strani povezuje z zaletavostjo in avanturizmom, na drugi strani pa z občutji prikrajšanosti, depresivnostjo in potrtošjo (razvrtost - zavrtost).

Načini soočanja s stresom. Factorska analiza načinov soočanja je izločila dva faktorja z lastnimi vrednostmi nad 1.00. Ker imata še dva nadaljnja faktorja lastne vrednosti, ki se zelo približajo Kaiserjevemu kriteriju, lahko poleg dvofaktorske solucije upoštevamo tudi štirifaktorsko (glej tabelo 3).

Tabela 3.

Factorska struktura načinov soočanja s stresom. Dvofaktorska solucija (zgornja tabela) in štirifaktorska solucija (spodnja tabela).

spremenljivka	faktor1	faktor2
copkon	.572730	-.170356
copdis	.421363	-.438254
copsam	.343812	-.640861
copisk	.777636	.101063
copspr	-.235072	-.588402
copbeg	.689279	-.062787
coppo	-.030598	-.762530
coppno	.714476	-.124723

spremenljivka	faktor1	faktor2	faktor3	faktor4
copkon	.818380	-.234246	-.080576	.102394
copdis	.058784	-.037927	.826219	.120882
copsam	.045409	-.523664	.627836	-.046442
copisk	.753168	.298261	.329328	.013968
copspr	.042919	-.154466	.059202	.910382
copbeg	.579400	-.306134	.176580	-.464674
coppo	.044687	-.872312	.048223	.164623
coppno	.456769	.062601	.598089	-.141011

Po dvofaktorski soluciji nasiča prvi ekstrahirani faktor naslednje lestvice: iskanje socialne opore, pozitivna ponovna ocena, beg in izogibanje, soočanje s konfrontacijo. Nižje saturacije so še pri lestvicah distanciranje in samokontrola. Lestvici, ki ne korelirata s tem faktorjem, sta sprejemanje odgovornosti in načrtno reševanje problema. Ti dve lestvici sta skupaj z lestvico samokontrole nasičeni z drugim ekstrahiranim faktorjem. Interpretacija teh dveh faktorjev ni videti preprosta, vendar kaže, da je prva factorska dimenzija v zvezi z bolj emocionalnimi, druga pa z bolj racionalnimi načini soočanja. Razlika v psihološki vsebini obeh faktorjev tako spominja na znano klasifikacijo načinov soočanja na tiste, ki so usmerjeni k emocionalni razbremenitvi, in na tiste, ki so usmerjeni k problemu (Lazarus, 1966; Lazarus & Folkman, 1984).

Štirifaktorska solucija nam posreduje še bolj razčlenjeno podobo strukture načinov soočanja. S prvim faktorjem so nasičene predvsem lestvice konfrontacije, iskanja socialne opore ter beg in izogibanje. Ta factorska dimenzija se v bistvu ujema s prvim faktorjem dvofaktorske solucije in vključuje bolj emocionalne načine soočanja. Tudi druga factorska dimenzija ostaja v bistvu enaka; označujeta jo saturaciji z lestvicama, ki merita racionalne načine soočanje (načrtno reševanje problema in samokontrola). S tretjim faktorjem so (negativno) nasičene lestvice distanciranje, samokontrola in pozitivna ponovna ocena. Negativni pol tega faktorja spet opredeljujejo emocionalni načini soočanja, vendar brez agresivnega konfrontiranja in bega. Nasičenje lestvice samokontrole kaže, da je v dimenzijo vključena težnja po emocionalni kontroli. Četrta factorska dimenzija visoko pozitivno korelira s sprejemanjem odgovornosti, medtem ko je korelacija z begom in izogibanjem negativna.

Skupna factorska analiza vseh spremenljivk. V naslednjo factorsko analizo smo vključili vse raziskovane spremenljivke: emocionalne poteze, načine soočanja, stanjsko in potezno anksioznost, izpolnjenost življenjskih ciljev in šolo (srednja šola nasproti fakulteti).

Factorska analiza je pokazala osem latentnih dimenzij z lastnimi vrednostmi nad 1.00 (tabela 4). Pojasnjujejo okrog 73 odstotkov variance. Prvi ekstrahirani faktor je v bistvu identičen z dimenzijo pozitivnega nasproti negativnemu afektu, poleg osnovnih lestvic PIE je z njim visoko nasičena tudi "bias" lestvica, ki meri težnjo po dajanju socialno zaželenih odgovorov (podobno kot kontrolne lestvice "neiskrenosti"). Videli smo že, da ta težnja korelira pozitivno s pozitivnimi poteznimi oznakami in negativno z negativnimi, zlasti z agresivnostjo. Nasičenost bias lestvice z dimenzijo pozitivnega afekta torej ni presenetljiva.

Drugi faktor je spet replikacija že znane dimenzije, ki povezuje bolj emocionalno naravnane načine soočanja. Podobno velja za tretji faktor, ki pozitivno nasiča reprodukcijo, inkorporacijo in agresivnost, visoko negativno pa korelira z eksploracijo. S četrtem faktorjem je najbolj nasičena stanjska anksioznost (stai-x1), sledita ji samokontrola in načrtno reševanje problemov med načini soočanja. Zanimiv je peti faktor, ki nasiča potezo samozaščite v pozitivni smeri in potezo opozicionalnosti v negativni smeri; z njim namreč visoko negativno korelira spremenljivka šola. Pri študentih prvega letnika najdemo torej več opozicionalnosti in manj samozaščitnega obnašanja (naravnosti) kot srednješolcih zadnjega letnika.

Naslednji, šesti faktor spominja na že obravnavani faktor zavrtosti. Sedmi faktor nasiča izpolnjenost življenjskih ciljev (občutek smiselnosti življenja, odsotnost

življenjske praznine) in potezno anksioznost. Osmi faktor je primer t. i. "singularnega faktorja", saj nasiča pomembneje le eno samo spremenljivko, sprejemanje odgovornosti.

Tabela 4.

Faktorska struktura vseh obravnavanih spremenljivk.

spremenljivka	faktor1	faktor2	faktor3	faktor4	faktor5
plrep	.745714	.065370	.549468	.053820	-.006331
plink	.826007	.049601	.415488	-.031605	-.018345
plnek	.301675	-.113308	.266199	.259064	.525398
plsam	-.434969	-.326997	-.243812	-.060968	.351571
pldep	-.606495	.236849	-.280085	-.284933	-.208666
plopo	.078582	.212368	-.216204	.115501	-.704817
pleks	-.024833	.027870	-.895161	.039429	-.117373
plagr	-.887919	-.101000	.336527	-.012648	.109511
plbia	.915619	.041026	-.084761	.052077	.078762
staix1	.115031	-.065905	.130943	.478410	-.155795
staix2	.056421	-.064538	-.011791	.167761	-.585713
tzc	-.116186	.005348	.296414	-.005408	-.389029
copkon	.037617	.551220	.363379	.173384	.052592
copdis	.040133	.511074	-.144682	.360724	.260053
copsam	.020208	.347853	.052377	.595095	-.113886
copisk	.118114	.781373	-.043283	-.197066	-.117837
copspr	.195796	-.152524	-.098339	.342362	.133455
copbeg	-.078071	.643045	-.078354	.132357	-.169159
coppo	.064158	-.019610	-.057921	.819676	-.035943
coppno	.170831	.678878	.019689	.111420	-.080772

Razlike med šolami

V luči naše problematike je zanimiva primerjava rezultatov pri posameznih spremenljivkah glede na vrsto šole (srednja šola, fakulteta) in glede na programsko usmeritev šolanja (naravoslovni, farmacevtski, lesarski program srednje šole in študijski programi Fakultete za telesno kulturo, matematike (FNT) in metalurgije (Strojna fakulteta). Primerjave smo opravili s pomočjo multivariantnih analiz variance in diskriminativnih analiz.

Rezultati multivariantnih analiz variance (MANOVA). Rezultati multivariantne analize variance (tabela 5) kažejo, da se pojavljajo pomembne razlike med srednjo šolo in fakulteto pri Plutchikovih lestvicah samozaščite in opozicionalnosti ter pri samokontroli in sprejemanju odgovornosti med načini soočanja. Pri srednješolcih je bistveno višja samozaščita, pri študentih pa so višji rezultati na lestvici opozicionalnosti in pri slogih samokontrole in sprejemanja odgovornosti. Ti podatki se ujemajo s podatki faktorске analize.

Tabela 5.

Razlike med srednjo šolo in fakulteto (multivariantna analiza variance).

odvisne variable	sr. kvad. učinek	sr. kvad. napaka	F(df1,2) 1,98	p-nivo
plrep	21.1601	26.5110	.79816	.373832
plink	47.6256	36.2720	1.31301	.254641
plnek	17.6400	16.4727	1.07087	.303297
plsam	395.4372	27.1982	14.53912	.000240
pldep	6.2500	25.6076	.24407	.622387
plopo	339.2226	15.7989	21.47124	.000011
pleks	1.2383	23.4135	.05289	.818589
plagr	58.1861	35.1937	1.65331	.201539
plbia	33.3620	65.3295	.51067	.476546
staix1	345.9624	107.2963	3.22436	.075632
staix2	201.6395	100.3914	2.00853	.159588
tzc	47.6103	278.0590	.17122	.679931
copkon	3.2400	9.3714	.34573	.557893
copdis	5.7600	9.4102	.61210	.435884
copsam	25.0000	6.2996	3.96850	.049141
copisk	26.0100	14.4296	1.80255	.182507
copspr	46.2400	11.0135	4.19850	.043132
copbeg	57.7599	18.9816	3.04294	.084224
coppo	5.2900	13.3602	.39595	.530651
coppno	37.2101	14.0827	2.64226	.107267

Multivariantne analize variance so pokazale tudi nekaj pomembnih razlik med posameznimi skupinami učnih programov (tabela 6). Pomembne razlike so pri lestvicah opozicionalnosti, agresivnosti, samozaščite, pri stanjski anksioznosti ter pri slogih pozitivne ponovne ocene in pri sprejemanju odgovornosti. Najvišja opozicionalnost je pri vseh treh skupinah študentov, medtem ko so na lestvici samozaščite pri študentih najnižje vrednosti. Glede agresivnosti so rezultati dokaj nizki pri študentih strojništva, razmeroma visoki pa so pri študentih FTK in pri srednješolskih skupinah farmacevtske in lesarske usmeritve. Pri študentih je višja tudi stanjska anksioznost (najbolj pri strojnikih in pri študentih FTK); ta je med vsemi skupinami najnižja pri srednješolskih lesarske usmeritve. Pri študentih je tudi več sprejemanja odgovornosti; ta slog soočanja se najmanj pojavlja pri srednješolskih lesarstva in farmacevtske smeri. Študenti strojništva in dijaki farmacevtske smeri imajo najvišje rezultate pri slogu pozitivne ponovne ocene. Najmanj se ta slog pojavlja pri dijaki naravoslovne smeri in pri študentih matematike (FNT).

Tabela 6.

Razlike med smermi šolanja/študija (multivariantna analiza variance).

odvisne variable	sr. kvad. učinek	sr. kvad. napaka	F(df1,2) 1,98	p-nivo
plrep	15.6780	27.0303	.580016	.715180
plink	36.0701	36.4036	.990841	.427670
plnek	5.9933	17.0425	.351666	.880008
plsam	86.0088	27.9874	3.073130	.012965
pldep	38.3737	24.7226	1.552173	.181292
plopo	87.2722	15.4378	5.653131	.000134
pleks	33.6955	22.6307	1.488929	.200811
plagr	134.5954	30.1510	4.464045	.001079
plbia	96.6702	63.3223	1.526637	.188959
staix1	239.5889	102.7985	2.330667	.048333
staix2	143.9938	99.1493	1.452293	.212956
tzc	392.9976	269.4937	1.458282	.210927
copkon	3.9150	9.5964	.407962	.842193
copdis	16.5948	8.9892	1.846085	.111342
copsam	10.8377	6.2571	1.732054	.134814
copisk	17.0057	14.4158	1.179656	.325057
copspr	27.0933	10.5329	2.572249	.031601
copbeg	32.1226	18.6952	1.718230	.137954
coppo	7.6913	13.5759	.566543	.725402
coppno	42.0593	12.8406	3.275500	.009028

Rezultati diskriminantnih analiz. Tudi rezultati diskriminantne analize dveh skupin (srednješolci in študenti, glej tabelo 7a) kažejo, da obstaja bistvena razlika med skupinama pri Plutchikovi lestvici opozicionalnosti ter pri slogu sprejemanja odgovornosti. Ti spremenljivki sta najbolj obteženi z latentno diskriminantno funkcijo. Pri obeh spremenljivkah imajo študenti višje rezultate kot srednješolci. Nasičenja drugih spremenljivk so nižja.

Tabela 7a.

Diskriminantna analiza dveh skupin: srednješolci in študenti. Korelacije spremenljivk z diskriminantno funkcijo.

Spremenljivke	Stopnja korelacije (nasičenje) z diskriminantno funkcijo
plrep	.121777
plink	.156187
plnck	-.141053
plsam	-.519731
pldep	.067341
plopo	.631596
pleks	-.031347
plagr	-.175261
plbia	.097408
staix1	.244748
staix2	.193177
tzc	.056408
copkon	.080146
copdis	.106638
copsam	.271530
copisk	.183000
copspr	.279290
copbeg	.237773
copro	.085769
coppno	.221562

Tabela 7b.

Centroidi (sredine) dveh skupin.

skupine	skupinski centroidi
1	-.733653
2	.733653

Diskriminantne analize različnih usmeritev so dale dve pomembni diskriminantni funkciji (tabela 8a). Prva diskriminantna funkcija ločuje študente strojništva in matematike (FNT) od drugih skupin. S to funkcijo so najbolj nasičene lestvice agresivnosti, težnja po ugajanju (negativno) ter opozicionalnost in slog sprejemanja odgovornosti (pozitivno). Druga diskriminativna funkcija ločuje dijake farmacije na enem polu ter dijake naravoslovne smeri in študente matematike na drugi strani. S to funkcijo so najbolj obtežene lestvice agresivnosti, eksploracije, inkorporacije in slog pozitivne ponovne ocene (v pozitivni smeri) ter lestvica deprivacije v negativni smeri. Tretja diskriminativna funkcija se le približuje statistični pomembnosti: v glavnem ločuje skupine srednješolcev od študentskih skupin, z njo so najbolj nasičene lestvice deprivacije, agresivnosti, opozicionalnosti, inkorporacije in nekontroliranosti. Zanimivo je, da je agresivnost obtežena z vsemi tremi diskriminantnimi funkcijami. Zdi

se, da k razlikovanju med skupinami v agresivnosti prispevajo kar tri latentne razlikovalne dimenzije: prva pojasnjuje predvsem razlike v agresivnosti med študenti strojništva in ostalimi skupinami, druga razlike v agresivnosti med dijaki farmacevtske smeri ter dijaki naravoslovne smeri in študenti matematike na drugi strani, in tretja dimenzija pojasnjuje globalne razlike v agresivnosti med študenti in srednješolci.

Tabela 8a.

Diskriminantna analiza šestih skupin usmeritev na nivoju srednje šole in fakultete: korelacije spremenljivk z dvema pomembnima diskriminantnima funkcijama.

spremenljivke	funkcija 1	funkcija 2
plrep	.182711	.000368
plink	.254345	.076691
plnek	-.079058	-.104385
plsam	-.353548	.056418
pldep	-.138351	-.213320
plopo	.469229	.305675
pleks	.192737	.023612
plagr	-.540839	.064351
plbia	.295827	-.128166
staix1	.221305	.029629
staix2	-.029443	.228216
tzc	-.107833	.294954
copkon	.112548	.044249
copdis	.326849	.117408
copsam	.237715	.077513
copisk	.229972	-.014672
copspr	.288998	-.329029
copbeg	.093597	.262763
coppo	.155680	-.009939
coppno	.285041	.444856

Tabela 8b.

Skupinski centroidi pri dveh diskriminantnih funkcijah.

Skupine	centroidi 1 funkcije	centroidi 2 funkcije
1	-.330308	.635954
2	.855452	1.413888
3	.989822	1.081610
4	-.386275	.203340
5	.379748	-.905332
6	1.575957	.546710

SKLEPNA DISKUSIJA IN ZAKLJUČKI

Raziskava je pokazala na vrsto povezav med vključenimi spremenljivkami. Multivariantne analize (faktorske in klasterske) kažejo na dokaj razločno strukturiranost raziskovanih prostorov. To velja tako za prostor osebnostnih potez po Plutchiku, kjer štiri ekstrahirane faktorske dimenzije praktično v celoti pojasnijo varianco med spremenljivkami. Pri drugem multidimenzionalnem prostoru, ki je bil predmet raziskave, načinov soočanja s stresom, se zdita psihološko smiselni tako dvofaktorska kot štirifaktorska struktura. Multivariantna analiza celotnega univerzuma vključenih spremenljivk je dala osem faktorskih dimenzij, med katerimi se zdita dve posebno pomembni. Prva močno spominja na splošno dimenzijo pozitivnega nasproti negativnemu emocionalnemu doživljanju (pozitivni - negativni afekt). Druga pa pomeni dimenzijo, ki razlikuje emocionalno usmerjene načine obrambnega soočanja od racionalnih načinov.

Dobljene skupne dimenzije kažejo pričakovane podobnosti s temeljnimi dimenzijami osebnostne strukture. Tako bi našli sorodnosti med dimenzijami, odkritimi v naši raziskavi, in znanimi robustnimi faktorji osebnosti ("velikih pet"): prijetnostjo, ekstravertnostjo, emocionalno labilnostjo, vestnostjo in kulturnostjo. To še posebej velja za prve tri robustne faktorje.

Anksioznost, tako potezna kot stanjska, zmerno korelira z nekaterimi osebnostnimi potezami in načini soočanja. Nobena od teh korelacij ni visoka, tako da obe komponenti anksioznosti nedvomno pomenita relativno neodvisni lastnosti v skupini zajetih spremenljivk.

Zanimivi so rezultati, ki kažejo, da obstajajo pomembne razlike v emocionalni osebnostni strukturi in načinih soočanja med srednješolsko in študentsko populacijo in prav tako pomembne razlike med različnimi usmeritvami šole in študija. Zdi se, da na te razlike vplivajo tako razvojni in motivacijski osebnostni dejavniki, kot tudi različne življenjske razmere primerjanih skupin.

LITERATURA

- Baškovič-Milinkovič, A., Bele-Potočnik Ž., Hruševar, B. & Rojšek, J. PIE. Profil indeks emocij. Priročnik. Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za produktivnost dela, 1979.
- Crumbaugh, J.C. & Maholick, L.T. Manual of instructions for The Purpose in Life Test. Munster (Indiana), Psychometrics Affiliates, 1969.
- Folkman, S. Personal control and stress and coping processes: A theoretical analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1984, 839-852.
- Folkman, S. & Lazarus, R.S. If it changes it must be a process: A study of emotion and coping during three stages of college examination. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1985, 48, 150-170.
- Folkman, S. & Lazarus, R.S. Stress processes and depressive symptomatology. *Journal of Abnormal Psychology*, 1986, 95, 107-111.
- Folkman, S. & Lazarus, R. Ways of Coping Questionnaire. Palo Alto, Consulting Psychologists Press, 1988.
- Folkman, S., Lazarus, R.S., Dunkel-Schetter, C., DeLongis, A. & Gruen, R. The dynamics of a stressful encounter: Cognitive appraisal, coping, and encounter outcomes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1986, 50, 992-1003.
- Lazarus, R.S. Psychological stress and the coping process. New York, McGraw-Hill, 1966.
- Lazarus, R.S. Stress. In D.L. Suls (Ed.), *International encyclopedia of the social sciences* (pp. 337-348). New York, Macmillan & the Free Press, 1968.

- Lazarus, R.S. The stress and coping paradigm. In C. Eisdorfer, D. Cohen, A. Kleinman, & P. Maxim (Eds.), *Models for clinical psychopathology* (pp. 177-214). New York, Spectrum, 1981.
- Lazarus, R.S. & Folkman, S. *Stress, appraisal, and coping*. New York, Springer, 1984.
- Plutchik, R. Outlines of a new theory of emotion. *Transactions of the N.Y. Academy of Science*, 1958, 20, 394-403.
- Plutchik, R. *The emotions: facts, theories and a new model*. New York, Random House, 1962.
- Plutchik, R. & Kellerman, H. *Emotions profile Index*. Los Angeles, Western Psychological Services, 1974.
- Spielberger, C.D., Gorsuch, R.L., & Lushene, R.E. *The State-Trait Anxiety Inventory (STAI) Test Manual for Form X*. Palo Alto, Consulting Psychologists Press, 1970.